

CONTRIBUȚII LA ISTORIA INTELECTUALITĂȚII ROMÂNE DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Secolul al XVIII-lea, secol al profundelor mutații geo-politice, secol de metamorfoză a mentalității și a gândirii politice, sociale, economice și culturale, prim secol al mișcării naționale românești și secol al unirii religioase, a constituit, ca temă prioritară a istoriografiei românești, un obiectiv care a polarizat atenția a numeroși istorici, generând o amplă producție istoriografică, deseori inconstantă ca valoare și modalitate de abordare. Majoritatea cercetărilor legate de mișcarea națională românească au încercat să contureze motivațiile acestei mișcări, să surprindă desfășurarea ei, să evalueze rezultatele ei și să pună în lumină activitatea conducătorilor mișcării, precum și ideile care au generat atitudinea revendicativă, punându-le în concordanță cu marile idei ale secolului.

Dacă concepem mișcarea națională ca structură piramidală, pe baza căreia ideile formulate de elite se propagă treptat, pe diferite niveluri, înspre populația românească majoritară din Transilvania, constatăm faptul că nivelul superior, cel al elitelor, este în general bine cunoscut, iar istoriografia i-a acordat suficientă atenție. De asemenea putem afirma că nivelul inferior, baza piramidei, adică lumea satelor, cu fruntașii ei, cu clerul ei inferior, cu învățătorii ei, a fost de asemenea pus în lumină printr-o bogată literatură istorică. Rămâne mai puțin evidențiată treapta medie a piramidei, absolvenții români ai învățământului mediu (colegii, gimnazii, seminarii) sau uneori chiar absolvenți ai învățământului superior, dar care nu s-au remarcat printr-o activitate culturală, socială sau națională deosebită. Acest "eșalon doi" al intelectualității române este o categorie deosebit de importantă în ceea ce privește popularizarea ide-urilor naționale, are deseori largi prerogative administrative și asigură legătura între categoria elitelor și baza piramidei în circulația ideilor. Rolul acestui strat social este cu atât mai important cu cât, deși nu a lăsat în urma lui opere scrise, a făcut cunoscut, în mediul în care a trăit, spiritul veacului, contribuind într-o formă mai puțin cercetată la maturizarea idealurilor politice ale națiunii române.

Cercetarea lui, pe baza metodelor moderne ale statisticii istorice, poate completa aspectele mai puțin lămurite ale genezei intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea. Analiza acestei categorii a absolvenților români de învățământ mediu sau superior ridică de la început o problemă metodologică dificilă: în ce măsură este sau nu acest grup o elită națională și în ce măsură se încadrează el în sfera intelectualității.

Dacă în cazul absolvenților învățământului superior răspunsul este simplu, în cazul absolvenților formelor de învățământ mediu părerile sunt contradictorii. În cazul românilor, considerăm că în secolul al XVIII-lea trebuie să depășim binecunoscutul cadru redus al elitei performante, într-o societate săracă totuși în epoca respectivă în ceea ce privește marile valori spirituale.

Argumentele includerii sumei absolvenților români de gimnazii și colegii în structurile elitare sunt numeroase, dar cel mai important este acela pe care îl oferă programele școlare, complexitatea acestora, sistemul de examinare și de notare, care evidențiază faptul că, pentru epoca respectivă, a absolvi cei trei sau cinci ani de gimnaziu și eventual cei doi ani de colegiu constituia un efort deosebit, având drept consecință o separație netă în raport cu cei mulți, a căror pregătire se reducea la școala elementară, sau în cele mai multe cazuri nici măcar atât. Pe de altă parte, pentru omul simplu, gimnaziul sau colegiul reprezenta o posibilitate mare de propulsare spre categorii sociale superioare, spre o pătură funcționarească, clericală, didactică sau militară, care în lumea rurală reprezenta desigur o elită.

Absolvenții de gimnazii sau colegii reprezintă însă o elită și pentru sfera urbană, în condițiile în care, spre sfârșitul secolului, datorită reformelor lui Iosif al II-lea, universitățile din imperiu se redusese în mare măsură. În cazul românilor ardeleni, spre deosebire de națiunile privilegiate, în cadrul cărora separarea pe categorii sociale era mai vizibilă, diferențele sociale sunt mai estompate și mai mult formale. Nobilimea mică sau mijlocie este foarte apropiată de țărănime în ceea ce privește mentalitatea și modul de viață, preoțimea este de asemenea foarte apropiată de țărănime, așa încât se poate afirma că mediul rural uniformizează și reduce în mare măsură varietatea socială. În aceste condiții, departajarea socială și cea elitară se pot face nu atât urmărind criteriile de clasă și cele legate de avere, cât având în vedere în primul rând orizontul spiritual, cadrul formativ și profesiunea indivizilor. Ar fi greșit a se situa pe aceeași treaptă în ierarhia socială, spre exemplu, un preot român absolvent al colegiului catolic clujean sau cu studii în străinătate, cu un preot format la vreo mănăstire pe parcursul a câtorva săptămâni sau a câtorva luni. La fel de greșit ar fi a echivala în plan social un învățător cu cunoștințe limitate strict la domeniul scrisului și al cititului, cum se poate întâlni destul de des în secolul al XVIII-lea, cu un învățător cu studii temeinice la Blaj, într-un alt gimnaziu de renume sau măcar absolvent al cursurilor de normă. Exemplele în acest sens ar putea continua, conducând toate la aprecierea conform căreia, pentru o corectă "radiografiere" a societății românești din Ardeal și pentru o amănunțită analiză a mișcării ei naționale, surprinderea cadrului formativ al intelectualității române ar trebui să constituie un obiectiv major al cercetărilor istorice actuale. Aceasta cu atât mai mult, cu cât procesul de penetrare a românilor în administrația provinciei, prin intermediul accesului la pregătirea școlară, stimulat prin unirea religioasă, este un proces în continuă evoluție pe parcursul secolului al XVIII-lea. Surprinderea surselor intelectualității române, a cadrului ei formativ, este necesară și datorită faptului că eșecul Supplexului, nrecunoașterea națiunii române ca națiune distinctă în sistemul transilvănean, i-a stimulat pe românii ardeleni să găsească alte căi de a pătrunde în structura ierarhiei administrative a zonei și anume prin intermediul școlii sau prin dobândirea titlului nobiliar. Descori însă căile se întrepătrund, calea pregătirii școlare conducând spre o profesiune bună și, în mod firesc, spre dobândirea titlului nobiliar.

Argumentarea importanței cercetării statistice a surselor intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea nu se sprijină însă numai pe factori interni, legați de necesitățile obiective ale istoriografiei române, ci și pe factori externi.

Și pentru că depistarea surselor intelectualității se realizează în primul rând prin analiza sferei istoriei învățământului, considerăm că este necesar a trece în revistă principalele tendințe orientative ale istoriografiei în acest domeniu. Viabilitatea aplicării metodelor de cercetare bazate pe diferite categorii de evidențe școlare a fost demonstrată la sfârșitul secolului trecut de către Franz Eulenburg, într-un studiu dedicat problemelor frecventării universităților germane. Această metodă a fost apoi perfecționată și aplicată pe o scară mai largă începând cu deceniul al șaptelea al secolului nostru. La al IX-lea congres internațional de științe istorice organizat în 1960 la Stockholm, cercetătorul elvețian Sven Stelling-Michaud a prezentat un vast program de cercetare a istoriei universităților medievale și a rolului acestora în dezvoltarea științelor și în modelarea societății intelectuale medievale, problematică ce va fi înscrisă apoi și între temele congresului care a avut loc în 1980 la București. Esența acestui program era cunoașterea "istoriei exterioare" a institutelor de învățământ superior, a școlilor în general¹. Se urmărea deci evidențierea rolului social al învățământului și al școlii, descoperirea și prezentarea ariei de influență socială a instituțiilor de învățământ. Programul de cercetare propus reprezenta o turnură în metodologia de abordare a istoriei învățământului. Se renunța la analiza rigidă, exterioară, a școlii, a programelor de studiu, a activității profesorilor, a structurii anului școlar etc.

Școala nu mai era prezentată ca instituție în sine, izolată de societate, cu normele, regulile și principiile ei interne desprinse din contextul social mai larg. Ca adevărate inimi ale comunităților, școlile pompează în fluxul vieții sociale, într-un ritm mereu ascendent, cadre pregătite pentru variatele domenii de activitate.

Aflăte într-un continuu proces de readaptare, ele se ghidează nu după criterii abstracte, ci după cerințe concrete ale evoluției economice, politice, sociale și culturale. Această perspectivă din interiorul colectivităților asupra istoriei învățământului, coborâtă în epocă în măsura posibilului, constituie de fapt un amplu sondaj, pe mari eșantioane, al fluctuației și frecvenței școlare, pe baza unor metode statistice moderne. Sondajul poate fi utilizat în cele mai diverse situații, pentru orice perioadă a istoriei moderne sau contemporane, de la nivelul unei școli sau al unei comunități până la nivel general-european, cu condiția existenței materialului documentar care să facă posibilă analiza, și anume registre și matricole școlare, liste de examinare, rapoarte școlare, programe de învățământ, conșcripții, dispoziții, instrucțiuni, situații trimestriale, anuale sau periodice etc. În epoca actuală există în Europa mai multe asemenea programe de cercetare care urmăresc totalizarea datelor în vederea formării unor imagini globale asupra rolului școlii în societate.

Istoriografia românească a preluat cu întârziere aceste propuneri metodologice lansate în anii '60. S-a menținut multă vreme stilul tradițional de cercetare folosit încă din secolul al XIX-lea și ajuns la apogeu în perioada interbelică, bazat pe "istoria exterioară" a școlii, pe analiza programelor de învățământ, pe sub-

¹ Tonk Sándor, *Cadrul formativ al intelectualității române din Transilvania*, lucrare în manuscris, p. 30.

linierea activității profesorilor, materiile predate etc. Istoriile institutelor de învățământ, monografiile școlare și chiar sintezele de istorie a învățământului românesc au pus în lumină doar date sporadice despre societatea școlară, fără a se încerca o analiză amplă. Nu s-a urmărit în general publicarea listelor matricole chiar dacă, uneori, unele monografii prezintă câteva date, puține, despre frecvența la o școală sau la alta. De-abia în ultimii ani s-a început publicarea sistematică a matricolelor și registrelor școlare, pentru câteva școli, în special în Transilvania. Pentru secolul al XVIII-lea, această întârziere în cercetarea societății școlare are, oarecum, și o anumită motivație, având în vedere dificultatea obiectivă a abordării problematicei, dificultate datorată insuficienței documentelor școlare care s-au păstrat.

Din punctul de vedere al cercetătorului interesat de tematica frecvenței tinerilor români la colegiile și gimnaziile Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, obstacolele majore întâmpinate ar fi următoarele: majoritatea școlilor nu și-au conservat documentele de evidență școlară decât începând cu a doua jumătate sau la sfârșitul secolului analizat, deci fluctuația școlară nu poate fi abordată pe baza documentelor concrete. În al doilea rând, majoritatea registrelor care s-au păstrat sunt incomplete, neoferind date suficiente despre tinerii aflați la studii. Deseori matricolele conțin doar numele elevului și eventual locul de origine al acestuia, fără a menționa religia, naționalitatea, ocupația părinților sau situația sa socială. În aceste condiții, tinerii români prezenți în evidențe nu pot fi depistați pentru că în epoca respectivă criteriul numelui, de cele mai multe ori în versiunea sa latină sau maghiară, este puțin relevant. Chiar și în cazul în care registrele sunt alcătuite cu mai multă migală, există riscul ca populația școlară să nu fie înregistrată în totalitate pentru că, în anumite cazuri, așanumiții elevi "externi", care nu erau găzduiți în convent sau seminar, sau frecventau respectiva școală doar periodic și ocazional, nu sunt înscrși în documentele școlare. Numeroase registre conțin doar numele elevilor care au depus jurământul, așanumiții "togates", adică tinerii din anii superiori de gimnaziu și colegiu care s-au angajat să respecte regulamentele și statutele școlilor.

Cercetarea este îngreunată și de faptul că există mari diferențe în structura documentelor școlare și în funcție de confesiunea de care aparține o școală sau alta. Spre exemplu, registrele școlilor reformate sunt mai simple, conțin mai puține date și sunt mai dificil de interpretat, rezumându-se la a fi pur și simplu doar niște liste de nume, grupate pe ani școlari, în timp ce registrele școlilor catolice, păstrând tiparul modelului birocratic al administrației iezuite, conțin de cele mai multe ori date mai bogate despre tinerii aflați la studii. De aceea, cumularea datelor despre elevii români trebuie realizată în mod selectiv prin adoptarea modalității de lucru la specificul confesiunii de care aparține școala studiată.

O altă dificultate întâmpinată de cercetător constă în aceea că multe dintre matricolele școlare fiind pierdute, trebuie preluate date despre ele din diferite monografii școlare sau istorii ale învățământului, scrise de autori care au reușit, într-o perioadă anterioară, să parcurgă acele registre. Mulți dintre aceștia oferă însă cifre cronate atunci când totalizează numărul elevilor pe o anumită perioadă care cuprinde mai mulți ani, făcând o simplă sumă a anilor de studii din perioada respectivă, fără a parcurge listele, fără a observa că unii elevi apar în evidențe mai mulți ani consecutivi, așa încât nu figurează doar o singură dată în matricole. Din

această cauză, evaluările lor sunt mai mari decât cifra reală a tinerilor prezenți la studii în acea școală, fiind nevoie de o revizuire și de o aproximare a datelor oferite.

Având în vedere toate aceste dificultăți, în studiul de față vom folosi doar datele sigure oferite de monografiile și istoriile școlare, precum și materialul arhivistic pe care am reușit să îl parcurgem până la această dată. De asemenea vom urmări frecvența tinerilor români din Ardeal numai la gimnaziile și colegiile transilvănene pentru că fluctuația școlară transilvăneană la gimnazii și colegii din străinătate în secolul al XVIII-lea constituie obiectul unei ample cercetări a specialiștilor din Tg. Mureș, cercetare care va fi curând fructificată printr-un volum în curs de finalizare².

Am încercat să extragem din registrele matricole toate datele oferite despre tinerii români aflați la studii, și anume naționalitatea, religia, vârsta, ocupația părinților, originea socială, locul de origine etc. Cumularea acestor date oferă un tablou interesant despre societatea românească a vremii, argumentând oarecum rapida evoluție a mișcării naționale ajunsă la o neașteptată maturitate doar pe parcursul a câtorva decenii. Desigur, în prezentul studiu vom prezenta doar datele esențiale, în mod sintetic, și câteva concluzii importante, pentru că o abordare în detaliu ar necesita un spațiu mult mai larg.

Gimnaziile și colegiile sunt prezentate pe localități, în succesiunea lor alfabetică, nu în ordinea importanței lor în ceea ce privește formarea tineretului român din Ardeal. Unul dintre colegiile reformate importante ale Transilvaniei, colegiul de la Aiud, a fost fără îndoială frecventat de tinerii români în veacul al XVIII-lea, deși în cazul reformatilor existau anumite rezerve în ceea ce privește acceptarea celor de altă confesiune la studii. De altfel nici forurile conducătoare ale principatului nu agreau prezența catolicilor în școlile reformate, în perioada analizată³. Cu toate acestea s-a afirmat că 222 de elevi români ar fi studiat la Aiud. Afirmația, lipsită de bază documentară, reprezintă doar o apreciere nefondată, pentru că lista elevilor înscriși la acest colegiu nu confirmă ipoteza lansată⁴. În acest sens, felul în care sunt întocmite matricolele liceului, fără prea multe date despre naționalitatea celor înscriși, nu permite o analiză clară a frecvenței tinerilor români⁵.

Informațiile sunt mult mai bogate în documentele școlare ale gimnaziului catolic din Alba-Iulia. Încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, printre primii 26 de seminariști ai școlii, în anul școlar 1694/95 figurează 5 români, toți nobili ca origine socială. Gimnaziul, cu o reprezentare românească relativ constantă, acoperea necesitățile școlare ale zonelor învecinate, având din punctul de vedere al frecvenței românești un caracter local. Ca și în cazul majorității școlilor din Transilvania, matricolele școlare nu s-au păstrat decât pentru ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea.

² Este vorba de volumul al doilea al lucrării istoricilor Szabó Miklós și Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*, primul volum urmând fluctuația școlară înspre străinătate, în intervalul 1521-1700, fiind publicat deja la Szeged în anul 1992. Noul volum va urmări frecvența școlară a tinerilor ardeleni la colegiile din străinătate pe parcursul secolului al XVIII-lea.

³ Spre exemplu, în 1783, la 4 mai, un comunicat al consistoriului transmite un ordin gubernial care prevedea ca romano-catolicii și uniții să nu fie primiți în școlile necatolice. (Arh. St. Cluj, fond 289-Colegiul reformat Cluj, registrul 168, litera F-F& Consistorium Rendelése).

⁴ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 66.

⁵ V. Jakó Zsigmond-Juhász István, *Nagyenyedi diákok 1662-1848*, Bukarest, 1979.

Situația statistică a frecvenței românești în zonă ar fi următoarea⁶:

Tabel I

An școlar	Nr. elevi	rom. - cat.	gr. - cat.	ort.
1781/82	72	72	-	-
1782/83	82	80	2	-
1783/84	62	61	1	-
1784/85	43	43	-	-
1785/86	40	39	1	-
1786/87	47	46	1	-
1787/88	52	51	1	-
1788/89	53	51	2	-
1789/90	56	51	5	-
1790/91	54	49	5	-
1791/92	67	61	6	-
1792/93	68	64	3	1
1793/94	65	64	-	1
1794/95	80	74	6	-
1795/96	71	63	7	1
1796/97	70	60	9	1
1797/98	78	67	11	-
1798/99	104	95	8	1
1799/1800	97	89	7	1

Deseori lipsesc în registre informațiile privind naționalitatea elevilor, dar chiar dacă nu avem certitudinea că toți greco-catolicii sau ortodocșii din gimnaziu sunt români, cifrele sunt apropiate de realitate, pentru că foarte puțini dintre cei care nu erau romano-catolici, o proporție infimă, erau de altă nați-onalitate decât cea română (ruteni, greci etc.). Este interesant de remarcat faptul că această situație statistică diferă într-o oarecare măsură de datele matricole ale gimnaziului din Alba-Iulia, pentru anii școlari 1797/1798 și 1799/1800, depistate în fondurile arhivistice clujene.

Conform acestor date situația frecvenței în cele cinci clase de gimnaziu ar fi fost următoarea⁷:

Tabel II

An școlar	Nr. elevi	rom. cat.	gr. cat.	ort.
1797/1798	77	65	9	3
1799/1800	141	123	16	2

Diferențele mari dintre cele două tabele ar putea avea mai multe explicații. Este posibil ca listele matricole de la Cluj să constituie de fapt niște rapoarte privind situația școlară în cursul anului, în timp ce în primul caz avem de-a face cu situații statistice întocmite la sfârșit de an școlar, în acest interval fiind posibil să survină unele modificări în structura populației școlare.

⁶ Cf. datelor oferite de Csiki Miklós, *A gyulafehérvári román - kath. főgymnasium története*, Gyulafehérvár, 1896.

⁷ Arh. St. Cluj, fond Liceul romano-catolic Cluj, dosar nr. 5.

În ceea ce privește deosebirile dintre tabele în legătură cu anul școlar 1799/1800, deosebiri mari, s-ar putea ca prima situație statistică să nu cuprindă eventualii elevi externi, sau toate clasele, având în vedere că la Alba-Iulia, în unii ani, există și o a șasea clasă, clasa pregătitoare a așa-numiților candidați la clasa inferioară de gramatică. Oricum, chiar dacă avem în vedere relativitatea datelor, putem afirma cu certitudine, potrivit originii sociale a elevilor, că se încheagă în cursul secolului al XVIII-lea, în comitatul Alba și zonele învecinate, o apreciazabilă pătură a nobilimii rurale, o categorie liberă și chiar o orășenime românească.

Păstrând același criteriu al succesiunii alfabetice, următorul gimnaziu de analizat ar fi gimnaziul catolic de la Arad. Înainte de aceasta însă sunt necesare câteva aprecieri referitoare la analiza societății școlare a Banatului. Au fost publicate numeroase statistici școlare și evidențe ale zonei, dar marea lor majoritate se referă la școlile primare și normale și la caracteristicile funcționării lor în contextul mai larg al politicii școlare a imperiului. Există foarte puține date despre categoria absolvenților de învățământ mediu. Este cunoscut faptul că la Arad a existat o școală latină catolică ce se va transforma în gimnaziu în 1762. Încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, printre stipendiații acestei școli există numeroși români, cei mai mulți provenind din rândul categoriilor orășenești, foarte puțini din rândul iobăgimii.

Monografia școlii afirmă că între 1796 și 1848, din numărul total de 15.525 elevi, 5.291 erau români, ortodocși și greco-catolici, adică 34%⁸. Pentru scurta perioadă de 4 ani din secolul al XVIII-lea, pentru care s-au păstrat registrele, poate fi alcătuită o statistică mai clară⁹:

Tabel III

An școlar	Nr. elevi	rom. cat.	gr. cat.	ort.
1796/97	164	132	7	25
1797/98	180	140	10	30
1798/99	169	121	17	31
1799/1800	147	120	8	19

Așa după cum este și firesc, ortodocșii, români în marea lor majoritate și foarte puțini sârbi, sunt mai numeroși decât greco-catolicii, care, conform registrelor, sunt cu toții români. Ca și în cazul datelor obținute din studiul evidențelor gimnaziilor anterioare, constatăm existența unor pături libere, rurale și orășenești românești, clar constituite, precum și a unei nobilimi românești cu un loc bine definit în structura socială. Pentru a rămâne tot la zona Banatului, vom depăși criteriul alfabetic de prezentare, referindu-ne la Timișoara. Absolvenții români de învățământ mediu, în localitate, nu apar în documente școlare datorită faptului că matricolele gimnaziului piarist de la Timișoara nu s-au păstrat. Avem în schimb informații despre cursurile de normă de la Timișoara pentru pregătirea învățătorilor, deschise în 1777 de Teodor Iancovici, cursuri frecventate de către 80 de tineri, în marea lor majoritate români¹⁰.

⁸ Cf. *Monografia liceului "Ioan Slavici" fost "Moise Nicoară" din Arad 1745-1919-1971*, Arad, 1971.

⁹ Cf. Himpfner Béla, *Az aradi királyi főgymnasium története*, Arad, 1896.

¹⁰ V. Victor Țarcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, 1978.

Atât gimnaziul de la Arad cât și cel de la Timișoara aveau un caracter local, reunind tineri din oraș dar și din teritoriile învecinate.

Gimnaziul catolic de la Baia Mare făcea parte de asemenea dintre instituțiile de învățământ mediu frecventate de tineretul român. Școala, frecventată de elevi de naționalitate maghiară, română, germană, slovacă, armeană și ruteană, avea și ea un caracter local, reunind la studii pe tinerii români din părțile nordice.

Informațiile cuprinse în evidențele școlare, păstrate numai pentru ultimele decenii ale secolului, ne prezintă următoarea situație¹¹:

Tabel IV

An școlar	Nr. elevi	români	maghiari	alte naționalități
1776/77	82	21	51	10
1777/78	65	3	53	9
1778/79	47	10	21	16
1779/80	46	6	19	21
1780/81	47	7	18	22
1781/82	62	16	28	18
1782/83	57	17	26	14
1783/84	48	20	10	18
1784/85	55	36	10	9
1785/86	39	11	24	4
1786/87	24	8	8	8
1787/88	34	11	14	9
1788/89	36	13	14	9
1789/90	52	25	18	9
1790/91	71	26	37	8
1791/92	65	28	34	3
1792/93	90	37	49	4
1793/94	69	40	17	12
1794/95	96	52	37	7
1795/96	114	66	45	3
1796/97	116	67	45	4
1797/98	118	56	56	6
1798/99	94	57	30	7
1799/1800	89	59	25	5

Așa după cum se observă cu claritate, gimnaziul este în continuă dezvoltare și odată cu el crește și numărul elevilor români care îl frecventează, aceștia ajungând, pe parcursul ultimului deceniu, majoritari. În general originea lor socială este nobiliară, dar destul de mulți provin și din rândurile categoriilor libere și ale categoriilor orășenești.

Această analiză a provenienței sociale a tinerilor confirmă afirmația că la sfârșitul secolului se conturează cu fermitate o pătură românească relativ înstărită și numeroasă, nobiliară sau nu, din rândul căreia o bună parte se va infiltra în administrația provincială. Gimnaziul își va deschide porțile celor de religie reformată de abia în 1796, iar ortodocșii, unitarienii și israeliții vor fi acceptați la cursuri numai din secolul al XIX-lea.

¹¹ V. Morvay Győző, *A középiskolák története Nagybányán, Nagybánya, 1896.*

O altă instituție de învățământ prestigioasă era gimnaziul catolic condus de piariști, de la Bistrița, cu atât mai importantă pentru români, cu cât era situat într-o zonă cu o importantă populație românească, lipsită de instituții de învățământ mediu românești. Majoritatea tinerilor aflați la studii aici proveneau din districtul Bistrița și din comitatele Cluj, Solnocul interior și Maramureș, deci gimnaziul avea, din punctul de vedere al cercetării noastre, un caracter local. Erau prezenți în școală tineri din familii marcante românești, greco-catolici sau ortodocși, reprezentarea românească fiind apreciabilă, așa cum ne relevă registrele păstrate pe perioada 1729-1779¹².

Tabel V

An școlar	Nr. elevi români	An școlar	Nr. elevi români	An școlar	Nr. elevi români
1728/29	1	1745/46	3	1762/63	19
1729/30	1	1746/47	3	1763/64	16
1730/31	7	1747/48	7	1764/65	14
1731/32	6	1748/49	7	1765/66	12
1732/33	2	1749/50	7	1766/67	16
1733/34	3	1750/51	5	1767/68	14
1734/35	1	1751/52	3	1768/69	17
1735/36	2	1752/53	4	1769/70	14
1736/37	8	1753/54	10	1770/71	15
1737/38	3	1754/55	21	1771/72	8
1738/39	9	1755/56	18	1772/73	17
1739/40	11	1756/57	29	1773/74	19
1740/41	1	1757/58	20	1774/75	18
1742/43	12	1759/60	21	1775/76	21
1743/44	7	1760/61	19	1776/77	26
1744/45	4	1761/62	21	1777/78	23
				1778/79	22

Analizând aceste registre, Tonk Sándor demonstrează că cel care le-a publicat, Virgil Șotropa, a greșit însumând elevii pe ani, pentru că unii dintre ei s-au aflat în gimnaziu mai mulți ani consecutivi. Refăcând calculele, Tonk arată că în perioada analizată s-au înscris la această școală 266 de elevi români, deci o cifră mai mică decât cea obținută de Șotropa. Dintre aceștia, 102 erau de origine nobiliară, 68 erau libertini și 64 ignobili¹³. Există deci și în această zonă o categorie înstărită românească, destul de puternică și cu aspirații superioare generațiilor precedente. Matricolele publicate de Șotropa pot fi completate cu unele informații depistate în arhivele clujene. Astfel în anul școlar 1797 există o evidență a elevilor celor trei clase de gramatică, în care, dintr-un total de 29 de elevi, șase erau români, adică 20,6%, provenind din rândul familiilor grănicerești, nobiliare, orășenești sau din alte categorii libere¹⁴. Desigur, cea mai importantă instituție de învățământ pentru românii transilvăneni a fost în secolul al XVIII-lea și în perioada următoare școala Blajului, unica școală medie, uneori cu valențe de școală superioară, a

¹² Virgil Șotropa, *Români la gimnaziul latino-catolic din Bistrița 1729-1779*, în *Transilvania*, XXXII, 1901, nr. 1, p. 15-17.

¹³ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 60.

¹⁴ Arh. St. Cluj, fond. *Liceul romano-catolic Cluj*, dosar nr. 5.

românilor din Ardeal. Asupra istoriei școlii Blajului cu complexul său educațional (școala de obște, școala latină, seminarul Sfânta Treime și seminarul Bunei Vestiri) s-au aplecat mulți istorici, așa încât nu vom insista decât în măsura conturării unor date statistice. Dinamica frecvenței școlare este greu de deslușit datorită faptului că multe registre au fost pierdute în timpul luptelor din anii 1848/49. Datele păstrate au fost analizate în detaliu de Iacob Mârza, situația frecvenței fiind următoarea¹⁵:

Tabel VI

Anul școlar	Gimnaziu	Liceu	Seminar
1744/45	70	-	-
1756/57	162	-	-
1762/63	30	-	-
1783/84	119	-	14
1784/85	111	-	9
1785/86	96	-	-
1786/87	102	-	-
1787/88	107	-	-
1788/89	72	-	-
1795/96	75	-	-
1798/99	136	-	-

Așa după cum se observă, lipsesc datele cu privire la cursurile superioare (colegii). Cu toate acestea, pot fi făcute unele estimări privind numărul total al elevilor Blajului, în diferite perioade ale secolului al XVIII-lea. Astfel, se pare că în deceniul al șaptelea fluctuația școlară ar fi avut o medie de 300 de elevi anual, în primul an al acestui interval (1760/61) fiind înregistrați chiar 500 de elevi. Pentru perioadele anterioare cifra este mai mică, prin însumarea elevilor pe 3 ani neconsecutivi 1755, 1757 și 1763, obținându-se doar un total de 429 de elevi. Printre datele sporadice care ne mai apar pentru secolul al XVIII-lea, putem menționa numărul total al elevilor pentru anul 1784 - 118 elevi, 1786 - 111 elevi, 1787 - 96 elevi, 1788 - 68 elevi și 1796 - 74 elevi. Aceste date fiind extrase dintr-o lucrare anterioară a lui Iacob Mârza¹⁶ e posibil ca cercetătorul să fi revenit asupra lor, pentru că ulterior în datele prezentate în tabelul de mai sus cifrele sunt cu totul altele. Dificultatea prezentării exacte a datelor legate de frecvență poate să își aibă originea în inconstanța evidențelor care, așa cum am mai subliniat, uneori includ elevii externi, alteori nu, sau uneori omit a înregistra anumite clase, alteori fiind însă complete. Oricare ar fi numărul exact al elevilor Blajului, se poate afirma cu certitudine faptul că școala nu numai că nu reușea să acopere necesarul de intelectuali ai societății românești din Transilvania, dar nu reușea nici măcar să satisfacă necesitățile bisericii greco-catolice.

Originea socială a elevilor este de o mare diversitate, dar cele mai multe dintre categoriile sociale care apar în matricole sunt de proveniență rurală: mica nobilime sătească, preoți, cantori, dascăli, juzi, țărani liberi și, în mai mică măsură, orășeni, mici negustori, plebei sau iobagi.

¹⁵ Cf. Iacob Mârza, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, 1987.

¹⁶ V. idem, *Școlile superioare de la Blaj și rolul lor în procesul de formare al intelectualității românești din Transilvania (de la momentul Supplexului până în ajunul revoluției de la 1848)*. Teză de doctorat ms., Cluj, 1985.

A fost dezbătută în literatura de specialitate și problema ariei de influență geografică a școlilor Blajului. Pe baza registrului de evidență din 1799, G. Bogdan-Duică a concluzionat că Blajul acoperea frecvența școlară numai pentru comitatele Alba de Sus, Alba de Jos, Târnavele, Turda, Cojocna, Scaunul Arieșului, Dobâca și Districtul Chioar. Statistica lui I. Hossu pentru primele decenii ale secolului al XIX-lea subliniază faptul că Blajul și-a extins considerabil aria de influență geografică. Folosind toate sursele posibile despre școala Blajului și confirmând deducțiile lui Zenovie Pâclișanu, Iacob Mârza concluzionează că centrul școlar al Blajului a avut, raportat la spațiul Transilvaniei, nu un caracter local, ci unul național. În ceea ce ne privește, reanalizând zonele de proveniență ale elevilor, așa cum sunt ele cuprinse în evidențe, înclinăm să credem că dacă, în primele decenii după 1754, școala a avut o arie de acțiune geografică mai restrânsă, treptat va include în sfera ei spații mai ample, fără a dobândi însă în secolul al XVIII-lea un caracter național. Totodată se cuvine a fi menționată pertinenta idee a lui Tonk potrivit căreia influența spirituală a școlilor Blajului depășea cu mult aria de recrutare a elevilor¹⁷.

Lipsa instituțiilor de învățământ mediu românești în Transilvania a fost într-o oarecare măsură compensată de posibilitatea frecventării școlilor celorlalte confesiuni ardelenne și în special a școlilor medii și superioare catolice. Dintre acestea, prin importanța sa, se afirmă în mod deosebit liceul iezuiților, iar mai târziu al piariștilor din Cluj. Din păcate, matricola liceului iezuit a pierit, dar - pe baza cercetărilor efectuate mai înainte - s-a evidențiat că rolul pe care l-a jucat acest liceu în formarea conștiinței naționale românești, în secolul al XVIII-lea, este neîndoiește pozitiv¹⁸.

Deși colegiului i-au fost dedicate numeroase monografii, istoricii au fost preocupați mai mult de activitatea profesorilor, de programele de învățământ și de surprinderea transformărilor la care a fost supusă școala decât de relevarea fluxului școlar. Încă din 1925, G. Bogdan-Duică scria: "... liceul piariștilor era plin de români ... Ar fi timpul ca cineva să publice lista tuturor românilor care au învățat la acest liceu binefăcător românilor"¹⁹. Reacția cercetării istorice a fost destul de târzie, pentru că de-abia în 1968, un istoric se va arăta preocupat de această tematică, și anume Tonk Sándor care, în studiul său de tinerețe, dar întocmit cu deosebit profesionalism, "Intellectualitatea română și Liceul piariștilor din Cluj"²⁰, abordează problema frecvenței școlare române la liceul catolic, în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al XVIII-lea și jumătatea secolului următor. Statistica meticuloasă întocmită de Tonk, pe ani școlari, urmărește trei obiective: numărul de elevi români raportat la numărul general de elevi, atât în gimnaziu cât și în cursurile superioare, raportul dintre numărul de elevi de la Blaj și numărul de elevi de la Cluj și zona de proveniență a elevilor pentru anul școlar 1799.

Pentru secolul al XVIII-lea informațiile sunt foarte lacunare, pentru că matricolele s-au păstrat doar pe o perioadă de 5 ani neconsecutivi, începând cu anul 1794. Totuși, avem unele date și pentru perioada anterioară, la această școală primul elev român apărând în 1719 și cunoscut fiind faptul că până în 1776 au învățat deja la acest liceu cel puțin 30 de români, în special nobili, atât greco-

¹⁷ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 42.

¹⁸ I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*, Budapest, 1946, p. 170.

¹⁹ G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 12/146, nota 1.

²⁰ *Studia*, fasc. 1, Cluj, 1968, p. 45-58.

catolici, cât și ortodocși²¹. Ulterior, unii dintre ei vor accede la funcții importante în administrația Transilvaniei sau în ierarhia bisericii greco-catolice. Tot pentru perioada pentru care nu avem date în registrele matricole, putem folosi informațiile cuprinse într-un registru al tinerilor candidați la examenele de bacalaureat și doctorat ale colegiului²². Desigur, acesta oferă date privind prezența românească doar la un nivel superior al studiilor, scoțând în evidență categoria celor care se pregătesc pentru o carieră deosebită, potențiali sus-ținători ai mișcării naționale în curs de cristalizare. Potrivit acestui registru, situația ar fi următoarea:

Tabel VII

Bacalaureate			Doctorate		
An școlar	Total bacalaureați	Români	An școlar	Total doctoranzi	Români
1725	15	-	1725	9	-
1726	13	1	1726	8	-
1728	13	-	1727	8	-
1729	14	1	1728	12	1
1730	15	2	1729	7	-
1731	19	-	1730	10	1
1732	-	-	1731	14	1
1733	23	-	1732	13	-
1734	27	-	1733	17	1
1735	14	1	1734	19	-
1736	16	1	1735	16	-
1738	14	-	1736	10	1
1740	10	-	1737	9	1
1745	16	-	1746	9	-
1746	27	1	1747	18	1
1747	18	-	1748	10	-
1748	13	-	1749	13	-
1749	4	-	1750	14	1
1750	23	-	1751	15	-
1751	21	3			
1752	20	-			

Un total deci de 10 bacalaureați și 8 magiștri români, din care 15 sunt nobili, reprezintă o oarecare bază a evoluției sociale românești, mai ales dacă avem în vedere că statistica se referă la prima jumătate a secolului. O copie a listei celor prezenți la examenul de bacalaureat în anul 1751 se găsește și la arhivele statului maghiar din Budapesta²³.

Revenind însă la registrele matricole ale colegiului, ele reflectă prezența românească în următorul mod:

²¹ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 45.

²² Bibl. Acad. Cluj, fond. mss. catolice, registrul nr. 49/a-b.

²³ Arh. St. Budapesta, fond. R-305 - *Iskolai, tanintézeti iratok*, pachet 1.

Tabel VIII

Gimnaziu			Colegiu	
An școlar	Total elevi	Români	Total elevi	Români
1794	177	48	-	-
1795	220	71	-	-
1796	234	51	-	-
1799	228	34	128	21
1800	265	54	157	20

Reprezentarea românească în Cluj, destul de numeroasă, se apropie de cea a Blajului. Spre exemplu, în 1796 la Blaj erau înscriși 71 de elevi, iar la Cluj 51.

Analiza structurii sociale a populației școlare românești din Cluj permite formularea unor concluzii importante. În primul rând trebuie subliniat faptul că pentru români sunt folosiți cei mai variați termeni privind desemnarea categoriilor sociale: nobili, orășeni, ignobili, militari, grăniceri, oameni liberi, plebei sau pur și simplu valahi. Termenul de *valah* poate indica în matricolele școlare și naționalitatea, dar și poziția socială, în acest caz fiind echivalentul probabil al *omului liber* sau *ignobil*. Cercetarea este îngreunată de faptul că termenii folosiți pentru diferitele categorii sociale sunt foarte aproximativi în cazul desemnării poziției sociale a tuturor naționalităților. De exemplu, termenul *comes* poate însemna conte, comite, vicecomite, jude regal, conducător al cetății etc. Cel de *magnat* poate desemna un *comes* sau un *baron*. Termenul de *prea nobil* își delimitează foarte vag aria socială în raport cu termenii de *comite*, *baron* sau *magnat*. Cel de *ignobilis*, deci nenobil, desemnează o categorie liberă care se poate suprapune cu cea de *libert* și chiar cu cea de *plebeu*, adică om din popor. Avându-și rădăcinile în lumea medievală, acești termeni nu mai pot acoperi gama largă a categoriilor sociale noi, caracteristice unei societăți în plină evoluție spre lumea modernă. Marea majoritate a felului în care sunt înmatriculați elevii români în registre vădește o oarecare nesiguranță în aprecierea statutului lor, nesiguranță datorată tocmai evoluției sociale amintite. Este de reținut, de asemenea, faptul că în clasele de gimnaziu, înmatricularea elevilor are în vedere criteriul naționalității și cel al religiei, pe când în clasele de colegiu rămâne încă în vigoare unicul și strictul criteriu medieval al poziției sociale, de aceea naționalitatea elevilor este neidentificabilă. De-abia în ultimii doi ani ai secolului, înmatricularea în colegiu se va face menționând și religia sau eventual naționalitatea elevului, consfințind astfel evoluția aprecierii școlare spre o mentalitate mai modernă.

O trecere în revistă a statisticii școlare, pe structură socială, evidențiază faptul că în timp ce la maghiari și secui predomină păturile nobiliare, la români, armeni și germani sunt dominante categoriile libere, ceea ce denotă că viitoarea burghezie a acestora din urmă se va forma în special din aceste categorii, spre deosebire de maghiari și secui a căror burghezie se va forma în primul rând prin transformarea și readaptarea categoriilor nobiliare. Tradiția civică a lumii săsești, asociată cu lipsa unei aristocrații feudale puternice, ancorate în fermele tipare ale lumii medievale, în cazul românilor și al armenilor, va avea drept consecință o evoluție mult mai rapidă a acestor naționalități spre indeletniciri și preocupări

specifice începutului epocii moderne, în timp ce restructurarea socială a maghiarilor și a secuilor se va face printr-un proces de durată.

Există deosebiri și în ceea ce privește categoriile sociale libere. În cadrul acestora, la români este preponderentă o pătură rurală masivă, spre deosebire de sași și armeni la care majoritatea celor liberi o constituie populația orășenească, sferă deosebit de fertilă în promovarea unci burghezii puternice. Într-un singur caz, și anume cel al populației maghiare, putem constata o îmburghezire evidentă din ambele sensuri: și prin transformarea nivelului no-biliar, un fenomen mai lent, dar și prin evoluția structurilor orășenești. Pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul secolului, numărul nobililor români crește în raport cu celelalte categorii sociale românești. Acest proces de ridicare socială a națiunii române, de restructurare a ei, suplinește într-o oarecare măsură, așa cum am mai subliniat, insatisfacțiile generate de eșecul luptei pentru drepturi naționale. Nerecunoașterea națiunii române ca națiune distinctă în sistemul transilvănean determină găsirea altor căi de a pătrunde în structura ierarhiei administrative a zonei. Comparând ridicarea pe scara categoriilor sociale a diferitelor naționalități din Ardeal, se poate constata că românii, sașii și armenii acced până la titlul de simplu nobil, nivelurile aristocratice superioare revenind doar maghiarilor și eventual secuilor, ceea ce constituie încă o dovadă a ancorării puternice a acestor naționalități în mentalitatea și tradițiile medievale.

Rezultatele statistice obținute ne îndreptătesc să afirmăm cu certitudine că nici naționalitatea, nici originea socială nu erau criterii în admiterea elevilor la cursurile gimnaziului și ale colegiului clujean. Impedimentele privind accesul în școală erau legate în mod sigur de posibilitățile de întreținere ale elevului și de performanțele sale școlare. În 1794 și 1795 existau chiar unele clase cu majoritate românească în gimnaziu și clase în care numărul nobililor era mult inferior altor categorii sociale. Nu existau clase organizate pe principiul poziției sociale, deseori fii de comite aflându-se în aceeași clasă cu ignobili sau plebei. Totuși, în colegiu, numărul elevilor provenind din familii nobiliare, în cazul românilor, este superior în raport cu gimnaziul, dar diferența nu este atât de relevantă încât să putem considera originea socială drept criteriu de admitere în colegiu.

Trecând în revistă informațiile despre locul de origine al elevilor, vom constata că această instituție a fost frecventată de către tineri români provenind în primul rând din comitatele Cluj, Dobâca, Alba de Jos și Solnocul Interior. Cu toate că școala are o frecvență românească cu un caracter local, aria sa de recrutare este destul de largă, neavând însă răspândirea teritorială a Blajului.

Se cunoaște faptul că și gimnaziul reformat din Dej era frecventat de români. Lipsa documentelor școlare nu ne îngăduie să alcătuim o situație statistică, singura informație concretă fiind aceea că un român greco-catolic, Ioan Pataki, a învățat la Dej înainte de a fi trimis la Colegiul Catolic de la Cluj²⁴.

Datele sunt mai bogate în ceea ce privește institutul militar al Năsăudului înființat în 1784. Această școală poate fi echivalată cu un gimnaziu, nu atât prin programa sa de învățământ, cât prin exigența în studiul și deprinderea limbii germane. Alături de cei 50 de elevi români anual, participau la cursuri elevi externi din rândul nobilimii maghiare, al germanilor sau al armenilor, care stăteau doi-trei

²⁴ Herepei János, *A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói*, Kolozsvár, 1941, p. 22.

ani, după care plecau spre școlile medii sau superioare ale Ardealului. Cu aprobarea organelor militare, chiar și tinerii români, fii ai grănicerilor, puteau pleca la o școală superioară, din acest motiv unii nășăudeni fiind înscriși și la școala Blajului.

În afara districtului Năsăud, aria de recrutare a elevilor cuprindea districtul Bistriței, comitatele Dobâca, Solnoc, Cluj, Turda, districtul Chioar etc. Marea majoritate a elevilor fiind din zonă, școala avea totuși un caracter local. Institutul militar și școala normală funcționau împreună, tinerii fiind obligați să le frecventeze pe ambele²⁵. Nu dispunem de șirul de date statistice concrete din perioada studiată cu privire la efectivul elevilor care au frecventat aceste instituții, dar pe baza unor informații putem conchide că numărul lor a oscilat între 150-200 de elevi anual²⁶. Nominal și numeric nu există evidențe decât pentru elevii, profesorii și învățătorii de la școala normală din Năsăud și din cele 5 școli triviale din zonă, în perioada anilor 1792, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798 și 1800²⁷.

Există o apreciabilă frecvență românească și în cazul gimnaziului catolic de la Odorhei. Primul român atestat în matricole este Nicolae Ciocan din comitatul Alba, în anul școlar 1695/96, în anul 1708 este din nou înregistrat un român la studii, pentru ca în 1730 să fie deja 7 români la gimnaziu, majoritatea greco-catolici din ținutul Făgărașului. Numărul lor crește în permanență, în 1754 fiind 9, în 1761, 10 și în 1762, 23 de români în evidențele școlii. Pe perioade mai ample, frecvența românească, în continuă creștere, ar fi următoarea²⁸:

Tabel IX

Perioada	Total elevi	Români	Procente
1689 - 1764	4.407	12	0.33%
1689 - 1848	17.004	158	2,47%

La Oradea, sub tutela episcopiei greco-catolice care rivaliza cu episcopia Blajului în ceea ce privește situația materială și administrativă, în 1792 împăratul acordă uniților rezidența și gimnaziul fostului ordin iezuit, cu toate anexele și terenurile aparținătoare²⁹. Această donație va face posibilă deschiderea seminarului greco-catolic, fiind acceptați cu prioritate tineri români săraci, fără posibilități de întreținere. Se pare că în primul an au fost înscriși 16 tineri, din 1794 numărul lor crescând la 26 de tineri. Treptat vor fi acceptați la cursuri și elevi ortodocși, cu condiția obligativității plății cursurilor³⁰. În ceea ce privește frecvența la Academia de drept, ne este cunoscut doar faptul că între 1790-1848 au studiat 318 elevi români, dintre care însă doar o mică parte provenea din Transilvania propriu-zisă³¹. Fondul documentar al Direcției școlare Oradea, aflat la filiala din Cluj a arhivelor statului, neprelucrat încă, ne va putea oferi cu certitudine, în perspectivă, date mai clare despre zona Oradiei.

²⁵ Cf. Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913.

²⁶ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 42.

²⁷ Arh. St. Cluj, fond. *Liceul romano-catolic Cluj*, dosar nr. 5.

²⁸ Albert Dávid, *400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron gimnázium*, Székelyudvarhely, 1993, p. 44.

²⁹ Cf. Cséplő Péter, *A nagyváradi róm.-kath. főgymnásium története*, Nagyvárad, 1894.

³⁰ V. Ioan Georgescu, *Istoria seminarului român-unit din Oradea-Mare*, București, 1923.

³¹ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 67.

În cazul gimnaziului reformat de la Orăștie, cu toate că acesta era mai mic în comparație cu colegiile de mare tradiție de la Aiud, Cluj sau Tg. Mureș, există o oarecare frecvență românească. Matricolele, începute în 1669, nu conțin în dreptul numelor elevilor date privind vârsta, religia sau naționalitatea. Uneori totuși, în cazul străinilor, se specifică locul de origine, iar pentru români există câteodată mențiunea de *valachus*, precizându-se, rar, și confesiunea lor³². Pe baza acestor date incomplete au fost identificați în perioada 1700-1835 29 de români³³, în special fii ai unor nobili din ținutul Hunedoara.

Așa după cum este și firesc, în Sibiu frecvența românească este mult mai mare. Conform datelor extrase din rapoartele lui D. Eustatievici, director al școlilor ortodoxe, cel care va inaugura oficial în 1786 cursurile de normă pentru pregătirea învățătorilor, cursuri care se organizau încă din 1784, în 1786 au absolvit aceste cursuri 7 tineri, 9 candidați fiind amânați, în 1787 au absolvit 17 tineri dintre care 4 candidați la preoție, în 1790 au absolvit 11 tineri, iar în 1791, 15 tineri³⁴. Prin inițierea cursurilor a fost suplinită în același timp lipsa unui seminar teologic ortodox, fiind astfel pregătiți și candidați la preoție³⁵. Alte informații pentru secolul al XVIII-lea privind cursurile de normă nu există, pentru că documentele consistoriului au ars în timpul revoluției de la 1848.

O consistentă populație școlară românească exista în cadrul gimnaziului catolic din Sibiu. Primul care încearcă să evidențieze imaginea statistică a frecvenței școlare la această școală a fost Boros Gábor, care menționează că chiar printre profesorii gimnaziului existau români. Statistica sa, pe confesiuni, pentru perioada 1780-1800, nu pune însă în lumină în suficientă măsură structura națională³⁶. Analiza cifrică, pe naționalități, o vor face istoricii Ioan Stanciu, iar ulterior, Petru Munteanu³⁷. Până în 1790 nu apar în registre date despre confesiunea sau naționalitatea elevilor, evidențele fiind incomplete. Din 1790 însă, registrele s-au păstrat în general în condiții bune, conform acestora populația școlară în cele 5 clase de gimnaziu fiind următoarea:

Tabel X

An școlar	Total elevi	Români
1790 /91	106	12
1791/92	51	10
1793/94	62	9
1794/95	48	9
1797/98	68	10
1798/99	68	12
1799/1800	68	10

Conform calculelor sale, Tonk Sándor ajunge la concluzia că în perioada 1790-1848 gimnaziul ar fi fost frecventat de 596 de elevi români³⁸.

³² V. Dósa Dénes, *A szászvárosi ev. ref. Kón-kollégium története*, Szászváros, 1897.

³³ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 66.

³⁴ V. 200 de ani de învățământ pedagogic românesc în Sibiu. *Liceul pedagogic Sibiu*. Monografie, Sibiu, 1986.

³⁵ Cf. Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987.

³⁶ V. Boros Gábor, *A nagyszombati állami főgymnázium története*, Nagyszomben, 1896.

³⁷ V. Ioan Stanciu, *Istoricul liceului "Gheorghe Lazăr" din Sibiu. 250 de ani de la întemeierea lui 1692-1942*, Sibiu, 1943 și Petru Munteanu, *Monografia liceului "Gheorghe Lazăr" din Sibiu 1692/93-1967/68*, Sibiu, 1968.

³⁸ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 65.

Cât privește originea socială a elevilor aflați la studii aici, se remarcă deosebi procentajul foarte mare al fiilor de preoți și dascăli, care a depășit 50%, dar originea socială era mult mai diversă: fii de nobili, de militari, de țărani, de orășeni, de funcționari, atât ortodocși cât și greco-catolici. Un raport privind frecvența școlară la gimnaziul sibian, pe anul școlar 1799-1800, se află și în arhivele statului din Cluj, confirmând datele cuprinse în tabel³⁹.

În pregătirea tineretului român din Maramureș și din părțile nordice ale Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, un rol important l-a avut gimnaziul catolic de la Sighet. Se cunoaște o evidență a elevilor care în 1779 au participat la examenul public ținut la sfârșitul anului școlar. Rezultă din această listă că în anul în cauză erau înscriși 33 de români, cifră ce reprezintă aproximativ 30% din totalul elevilor școlii⁴⁰, dintre aceștia foarte mulți fii de nobili maramureșeni, cu toate că gimnaziul era un gimnaziu inferior⁴¹.

Important în ceea ce privește frecvența românească și nesemnălizat în cercetările anterioare este gimnaziul catolic din Târgu-Mureș. Această școală ocupă locul al treilea, după Blaj și Cluj, în șirul instituțiilor de învățământ mediu similare, în ceea ce privește numărul elevilor români înscriși la studiu. Din păcate, ca și în cazul majorității celorlalte școli, și în acest caz, registrele matricole pentru secolul al XVIII-lea s-au pierdut sau sunt sărace în date. Din puținele informații care s-au păstrat, putem alcătui următorul tabel statistic, pentru cele 5 clase gimnaziale⁴²:

Tabel XI

An școlar	Total elevi	Români
1798/99	86	22
1799/1800	82	20

Elevii sunt în cea mai mare parte din localitățile aflate în Câmpia Transilvaniei și de pe valca superioară a Mureșului, deci din comitatele Turda, Cluj, Alba de Jos, Dobâca și din scaunul Mureșului, școala având un caracter zonal. Originea socială ne relevă un mediu rural, predominant fiind tinerii din fami-liile de preoți, dascăli, cantori și țărani liberi.

Unele informații privind populația școlară românească putem extrage și din registrele gimnaziului unitarian din Turda. S-au conservat, pentru secolul al XVIII-lea, două registre matricole, unul mare care conține numele a 453 de elevi pe perioada 1711-1753 și unul mic, pentru perioada 1759-1807, care are 900 de elevi în evidență⁴³. Primul registru, cel mare, nu înscrie decât numele elevului, data sosirii în școală și comportamentul său. Al doilea registru are drept criteriu de evidență tot numai numele și anul de studiu, foarte rar fiind precizată religia și naționalitatea tinerilor. Datorită acestui sistem de evidență, nu am reușit să extragem din cel de al doilea registru decât numele a 14 români, în cea mai mare parte ortodocși, fii ai unor preoți sau țărani liberi, numai din zona cetății⁴⁴.

³⁹ Arh. St. Cluj, fond. *Liceul romano-catolic Cluj*, dosar nr. 5.

⁴⁰ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 61.

⁴¹ Cf. Ion Bota, *Din istoricul învățământului românesc din Maramureș la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în *Contribuții la istoria învățământului românesc*. Culegere de studii, București, 1970.

⁴² Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 52-56.

⁴³ V. Varga Dénes, *A tordai unitárius gimnázium története*, Torda, 1907.

⁴⁴ Bibl. Acad. Cluj, fond. *mss. unitariene*, nr. 1198: *Az ó-Tordai Unitárius Gynnnásium Anyakönyve* 1759 máj. 29 - 1807.

Din păcate, un gimnaziu cam de mărimea celui din Turda, și anume gimnaziul reformat de la Zalău, prin sărăcia datelor conținute în matricole, nu permite o analiză statistică a structurii naționale a populației școlare⁴⁵. Cercetarea este dificilă din același motiv și în cazul colegiilor reformate de la Cluj, Târgu-Mureș, Odorhei, cât și în cazul gimnaziilor evanghelice ale sașilor, unde s-ar putea înregistra totuși sporadice prezențe românești⁴⁶.

Analiza se cuvine a fi însă lărgită în perspectivă, pentru că în situația în care în 1773 de exemplu, din totalul populației de 1.066.017 locuitori, românii erau în număr de 677.308 locuitori, deci aproximativ 63,5% din populația Transilvaniei⁴⁷, este clar că frecvența școlară a tinerilor români era mult mai mare decât am putut surprinde în studiul de față. Dar și în condițiile în care materialul arhivistic nu acoperă importante perioade ale secolului, combinând datele sporadice ale registrelor matricole cu informațiile oferite de programele privind materiile de examen, de diferitele rapoarte de la sau spre guvern, de actele administrative interne ale școlilor etc., ne putem forma o imagine corespunzătoare a devenirii intelectualilor români în spațiul politic, social și cultural al Ardealului secolului al XVIII-lea.

REMUS CÂMPEANU

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE ROMANIAN INTELLIGENTSIA OF TRANSYLVANIA IN THE 18th CENTURY

(Abstract)

An attentive research of the way the Romanian historiography has treated the matter of the Romanian national movement during the 18th century, brought to light some interesting conclusions.

First of all we can notice that the attention of the historians has especially concentrated on the elites, on the leaders of the national movement whose biographies and achievements were researched in detail.

The second conclusion could be that even the world of the village, the ground of Romanian society from Transylvania, was also researched with much attention.

If we consider the Romanian society as a pyramidal structure, we observe that the social category who makes the connection between the elites and population, namely the category of Romanian graduates from Transylvanian Secondary and Higher education ones, wasn't distinguished enough.

This quite numerous social category even if it hasn't distinguished oneself by an excellent cultural, social and national activity, or hasn't created literary works, has popularized the spirit of the century and contributed to the cultivation of the political ideals of the Romanian nation.

The present study is proposing to bring to light some important statistical dates about this "second echelon" of Romanian intelligentsia from Transylvania.

⁴⁵ Arh. St. Cluj, fond. nr. 828: *Colecția Colegiului Reformat Zalău*, dosar nr. 5, *Protocolul elevilor și profesorilor colegiului reformat Zalău 1646-1936*.

⁴⁶ Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 67.

⁴⁷ *Idem*, p. 39.